Papp Endre

Nemzet: államideológia vagy kulturális azonosság?

A nemzettudatról – egy évforduló kapcsán

Hetvenöt éve volt a népi mozgalom második szárszói találkozója. Alkalom az évforduló, hogy a népiek szellemiségének jelenkori esélyeiről vessünk számot. Felületes megközelítésben, ein blickre meglehetősen reménytelennek tűnik föl a feladat. Hiszen sorjáztathatók a kérdések: Van-e még olyan idejétmúltnak látszó szellemi hagyomány, mint a népi írók öröksége? Hol van már a felemelni szándékozott parasztság? Mivé lett a falu világa? Az irodalom sorsfordító ereje – az meg mi fán terem? Az író közösségszolgálata – az valami vagy tolják? Hányan olvasnak ma már Németh Lászlót, Illyés Gyulát vagy Sinka Istvánt?

Való igaz: közvetlen hatásról alig beszélhetünk, ám ami az értéktudatot illeti…

Nemzettudat? Közösségi identitás!

A népi írók munkálkodásának célját, kutatójuk, Görömbei András az egész magyar népet magába foglaló új nemzettudat megteremtésében fedezte fel. A népiség XX. századi politikai és szellemi programjának ez a legátfogóbb értelmezési dimenziója. A történelmi szükségszerűség, azaz a trianoni békediktátum és a szociális igazságtalanság állapota volt a kiváltója a társadalmi egyenlőséget, illetve nemzeti öntudatot és függetlenséget, vagyis nemzeti és szociális felemelkedést egyszerre kívánó, a cselekvő társadalmi jelenlétet gyakorló magatartásuknak. A saját kultúra és hagyomány alapján szervesülő új, európai mintájú, a demokratikus társadalomrendező elvet követő közösségi identitás, a nép egyenjogú és azonos méltóságú tagjainak nemzetként való azonosítása, a plebejus és nemzeti szabadságküzdelmeket fő történeti vonulatként látása összegezve ezt jelenti. Szereptudata a mozgalom résztvevőinek – az említetteken kívül Kovács Imrének, Szabó Zoltánnak, Féja Gézának, Veres Péternek, Kodolányi Jánosnak, Szabó Pálnak és társaiknak – határozott volt: az értelmiségi létet, az íróságot nemzeti felelősségvállalásnak, küldetésnek tartották. Vélték,

Papp Endre (1967) kritikus, a *Hitel* főszerkesztője.

hogy az irodalom az egyéni és közösségi önismeret és életalakítás nélkülözhetetlen és pótolhatatlan eszköze. Az irodalmat a politika elé helyezték, amenynyiben a maga öntörvényűségében hamarabb ismeri fel az adott történelmi korszak mozgatóerőit, belső logikáját. Valóságismerete, felelősségtudata és az igazságtalanságokkal szembeni lázadó természete miatt képes társadalmi méretekben is az eszméltetésre, a tudatosításra és cselekvésre késztetni.

Ízlésük, a társadalmi érdekű új kritikai realizmus a magyarság saját útjának felismertetését segítette volna elő. A magyar radikalizmus igénye és programja azonos súllyal hirdette a szabadságot, a függetlenséget és a szociális méltányosságot – korukból hiányzó, ám az idők során szervesen épülő, a saját kultúra mélyről jövő forrásaiból táplálkozó közösségi ideált.

„Hogyan veszett el a magyar magyarban?" – kérdezte Németh László. A válasz: a magyar szellem fejlődéséből kimaradt a magyar nép és múlt alapterészete. Művelődésünk egyik legfontosabb mondata ez. Nem azért, mert ebből kiindulva mély és híg magyarságról elmélkedhetett a *Kisebbségben* írója. Hanem, mert rávilágít a nemzeti felfogás e változatának gondolati önazonosságára.

Mi lenne ez?

A nemzeti eszme gondolati szerkezete hasonlít a kereszténységére. Utóbbi szerint az emberi élet célja: kilépés az öncélúságból és visszatérés Istenhez. A teremtettség és az Isten felé törekvés azt jelenti, hogy az élet eredete és célja azonos, továbbá az egyszeri földi életen kívül áll. Az emberi élet az eredet visszaszerzése felé irányul. A némethi gondolat hasonló irányultságot reprezentál. A nemzeti szellem a történelemben bontakozik ki. Origója és telosza egy pontban találkozik: a szellemében, azaz logocentrikus lényegében. Ez a középpont az időbeli változáson kívül áll: a fejlődés a hegeli értelemben vett szellemi önmegismerési folyamat. Ez a – most a nemzeti kitüntető jelzőt viselő – szellem elidegenedett magától, fejlődésének célja, hogy visszatérjen magához. A nemzeti kultúrából részesedőknek, illetve alakítóinak mindenkori feladata ennek a történeti folyamatnak, a történő hagyománynak az elősegítése. Ahogyan *A magyar rádió feladatai* című eszmefuttatásában olvasható: „A hagyomány: egy nemzet válasza életkörülményeire, a nemzet igazi személyisége, mellyel az időben önmagához és feladataihoz hű maradhat."

Németh László az „új" magyar irodalom küldetését a nemzeti történelem, a sors alakítására méltó és alkalmas erkölcsiség kialakításában tűzte ki. Ambíciója egy példanemzet megteremtését igényelte, melynek hajtóereje a minőség eszménye volt. Egy emelkedő nemzet tagjaként akarta volna látni magát: a minőség és az erkölcs életalakító elveit a közösség szolgálatába állítani. Párhuzamként tanulságos egy pillantást vetni – a népiekhez nem kötődő kortárs irodalomtörténész – Horváth János esztétikai felfogására, amely ugyancsak a művészet és az erkölcs együttállásában gondolkodott. Azt írta, hogy a magyar irodalmi tudat története tulajdonképpen egy közös lelki formában modellezhető. Emelkedettebben fogalmazva: erkölcsi közösség az irodalmi műveltség formáiban.

A nemzettudat formálásában mint a történelmi folyamat szellemi-erkölcsi tapasztalatának közös bölcsességgé alakításában rögzíteni az esztétikai hatás önmagán túlmutató értelmét: régi, a modernség előtti időket megidéző gondolkodás. A tudásformák itt is egybeérnek. Az igazság, az erkölcsi helyesség és a szépség nem függetlenek egymástól – egy kulturális közösség életben maradását szolgálják, és életminőségét határozzák meg. Az életelv rendel maga alá minden más eszményítést. Értékszerkezetének tartóelemei a minőség és az erkölcs. Mindkét fogalom egy kollektíva hagyományát és szabályrendszerét hordozza magában. Minőség és erkölcs a nemzettudat azonosító és normatív kategóriái. Elvárás az egyénnel szemben: mozgósítsa képességeit saját nyelvi és kulturális közössége érdekében. Nem engedelmességet vár el, hanem önkiteljesítést a közösségi harmónia érdekében. Arra irányítja a figyelmet, hogy a személyes életlehetőségek minél teljesebb mértékű kiaknázása és társadalmi elfogadtatása természetes érdeke az embernek, hiszen önmaga lehetőségeinek beteljesítése által egy nemzet tagjává válik: biztonságban, elismerésben, méltányosságban és méltóságban reménykedhet. Ez az értékminta önmagában nem hordoz transzcendenciát, hacsak az egyéni életen túlmutató időfolyamba való kulturális becsatlakozás útján nem. Nem profán vallás hát – ha ez lenne a vád; a népiek keresztények voltak –, nem is direktíva. Nem foglal magában szankcionálást abban a tekintetben, ha valaki nem követi az eszményeket. A nemzet nem vet ki magából senkit, ha lehetőségeihez képest kudarcot vall, de akkor sem, ha közömbös az ideálok iránt. Viszont nem engedhető meg mások esélyeinek és törekvéseinek az önérdek miatti akadályoztatása. Mindenkinek azonos esélyek és méltóság jár!

Az azonosságtudatokról való – fecsegő – beszéd idejét múlatjuk. Régi és sosem látott új identitások fogalmazódnak meg, kérnek helyet a Nap alatt. A csoport-, réteg-, mozaik-, mozgó-, hálózati, nemi stb. identitások vevőpultján gazdag a választék. John Tomlinson írja (*Globalizáció és kultúra,* 2003), hogy a globalizáció folyamata – a tradicionális nemzetivel szemben – szaporítja az identitások számát. A multikulturalizmus szószólói pedig a különböző előjelű azonosságok teljes egyenjogúságát követelik. De hogyan is állunk a kárvallóval, a modern értelemben vett, a többség kultúrájára épülő nemzeti identitással? A politikai pluralitás magától értetődően kulturális pluralitást is eredményez?

A liberális hegemónia

Kiindulásként Molnár Tamás filozófus liberalizmuskritikája (*A liberális hegemónia,* 1992) alkalmas arra, hogy megmutassa azt a kulturális szerkezetet, amely kijelöli a nemzettudat mai lehetséges útjait. Ő a mindenkori emberi társadalmak elemi struktúrájaként az állam (vagy annak funkcióját betöltő egyszerűbb szerveződésű tekintély), az egyház és a civil (korábban a közrendűek sokasága, most polgári) társadalom hármasságát jelölte meg. Ezek a közösségi együttélés alap-

intézményei. Az állam és az egyház szerepe némileg más, mint a civil világé. Ők a szabályok, törvények, előírások, a hazafiság, a hit, az erkölcsi állandóságot jelképező, ellenőrző testületei. Az állam a központi kényszerítő, döntéshozó hatalom, az egyház a szellemi-lelki dimenziókat uralja, míg a civilek – Molnár megfogalmazása szerint – különféle, főleg materiális emberi szükségletek kielégítésén dolgoznak. Ezek az alapintézmények a történelem alatt sajátos hatalommegosztásban éltek. Közelmúltunk és persze jelenünk a liberális civil társadalom dominanciáját hozta el az állammal és az egyházzal szemben. A liberalizmus – a civil társadalom ideológiája – meggyengítette a tradicionális intézményeket, helyettük az érdekcsoportosulások uralmát segítette elő.

A liberális ideológia intoleráns: egyetlen értéke a szabadság. Egy önmagában hiányos kategória, hiszen irányultsága, tartalma dönti el erkölcsileg helyes voltát. A szabadság tehát – az analizáló megfigyelő számára – erkölcsi megfontolás függvényében válik értékké. (Ez azonban így kiegészítésre szorul, ugyanis a szabadság a társadalmi relációban feltétele is a jóság megvalósulásának – P. E.) Molnár elemzése az anómia állapotát rója fel az egyformaság társadalmának, az uniformizáltsággal, az egyéni akarat piedesztálra állításával szemben. Eltűnnek a közös értékek és normák, helyükbe az egyéni ítéletek véletlenszerű találkozása, az ad hoc jellegű konszenzus lép. Ez utóbbit aztán nem bízzák a véletlenre: gondosan megtervezik és manipulatívan előállítják. Megszületik a véleményformálás, a média hatalma – a kulisszák mögött a felelősséget nem vállaló, rejtőzködő hatalmi elit irányít. A liberalizmus ebben a beállításban eltünteti a vertikális irányultságot, a szellemi–erkölcsi minőséget az életből. Társadalomszervezete, kulturális felfogása, világképe kizárólagosan horizontális, egymás mellé rendelő. A liberális felfogás igazolása és egyetlen célja a fogyasztás végtelen megsokszorozása, illetve a fogyasztás iránti vágy örökös újrateremtése. Az áru és a fogyasztás önértékké válik, a civilizáció a mennyiség szentségére épül. A summa tehát: ideálok nélküli materializmus, egalitárius társadalom és vetélytárs nélküli tömegelv.

A filozófus számára a felülvizsgálat iránya az állam és az egyház régi méltóságának bizonyos mértékű visszaszerzése. Mivel a liberalizmus jóváhagyja azokat a vágyakat, melyek a materiális értékekhez kötődnek, ezért hát minden anyagi-szellemi dolog és jelenség áruvá válhat és üzleti adásvétel eszköze lehet. Az egyéni tulajdon és a társadalmi szerződés határozza meg az életet. Mindez szembemegy azzal a tradicionális intézményiséggel, amely a korporációval, illetve a strukturált kollektívummal – mint az egyház és az állam teszi – korlátozta volna a szerzés szabadságát. Az intézményesült eszmények helyébe az érdek hegemóniája lépett. A társadalmi életben megjelenő transzcendencia visszaállításának esélye az újraintézményesüléstől remélhető. Molnár a liberális ökonomizmus, az áruk pszeudoszakralizációja helyébe a praktikus létezésen fölülemelkedő spirituális minőségek civilizációs tekintélyét léptetné. A civilizációt ismét kultúrává emelné.

A reprezentáció: ahol összeér a kultúra és a politika

Az a benyomásom, hogy a liberális normarendszer keretei között a mai nyugati típusú, individualista eszményeket követő tömegtársadalomban befolyásoló erejű közösségformáló ereje a kommunikációs–információs csomópontokon való találkozásoknak van. Három domináns színteréről beszélhetünk az életnek: az egzisztenciálisról, a szabadidősről és a reprezentációsról – ezek az információs társadalom gócpontjai. Az első a létfenntartást szolgálja, a második a szórakozás, illetve a szellemi és lelki önmegvalósítás igényeit igyekszik kielégíteni, míg a harmadik a társadalmi státus fenntartásának vagy az előrelépésnek a terepe. Ez a közvélekedés dimenziója, ahol bárki választ kaphat a kérdésére: mit ér ő a mások számára. A munka világa fontosságban már nem áll a többi felett, nem dönt egyedül az emberi értékességről. A szabadidő eltöltésében oly nagy befolyású információs világ virtuális valósága egyre jobban függetlenedik az anyagi és lokális kötöttségektől. A szabadidő terrénuma nehezen ellenőrizhető. Elválik az egzisztenciális determinációtól, és nincs alárendelve a reprezentációnak sem. A szabadság legkisebb ellenállásba ütköző tere. Sajátos kompenzációs lehetőség a hétköznapi sikertelenség ellenében.

A ma már csak fragmentumaiban létező, tágas értelmű, az egész életre kereteket és szabályokat adó kultúra a három életsíkban való szerepe szerint osztható részegységekre. Az egzisztencia számára az életvitelt, az életstratégia formálását jelenti. A szabadidőben a szórakozás, a vágyak kiélésének, a népszerűség elérésének lehetősége. Vele szemben, de az egzisztenciával hasonlatosan a társadalmi reprezentációban jelenik meg a hierarchia az elfogadás és méltányolás kérdésében. Természetesen a virtualitásban is vágyteljesítő az elismerés, a tetszés elnyerése, ám ennek abban az összefüggésben nincs hatása a virtuális státusra, amely szabadon változtatható.

A kultúra valódi – azaz az egzisztenciára és a privát időtöltésre egyaránt befolyással bíró – szintje a reprezentációé. Ahogyan David Miller fogalmazta meg a kultúra mibenlétét: a viselkedési minták, nyelvi szabályok, szimbólumok összessége, amelyek képessé teszik tagjait a kölcsönös elismerésre. Az egzisztencia és a popularitás összjátéka képez ma már identitást, és a társadalom számára való megjelenés módjában válik értékessé. Egy adott társadalmi struktúrában a presztízs mibenlétének megítélése egyszerre követhet helyi és hagyományos vagy globális és aktuális mintákat.

S nemcsak a kultúra színtere a reprezentáció, hanem a politikáé is. Demokratikus berendezkedésben nem elég a javak fölötti rendelkezés, a tetszés elnyerése szintúgy rendkívül fontos. Korunk a kenyér és cirkusz világát hozta el. A legfőbb elismerést az anyagi javak birtoklása, a materiális vágyak teljesítése, illetve a szórakoztatás általi népszerűség kivívása hozza magával. A respektus ezekhez az értékekhez társul. Mindezek feltétele az elvileg szabad lehetőség az ambíciók kiéléséhez.

A múlt ellen múltat

Mit lehet kezdeni a mai anyagelvű és az állandóságot nélkülöző értékrelativizmusban az erkölcsre alapozott kultúra ajánlatával? A nemzeti minta mennyiben nyújt távlatot a személyes vágyak kiélésében, illetve mennyiben szolgálja az anyagi sikert, megelégedettséget? Hogyan lehetne a változékony erkölcs a művelődés alapja?

Elsősorban talán úgy, hogy nem tekintjük tünékenynek és szituációfüggőnek. A Németh László-i erkölcsösség nem alkalmi többségi szavazás eredményeként áll elő, hanem a hagyomány évszázadaiban kristályosodott ki mint megtartó erő és igazolt tapasztalat. Nem függetleníthető a közösségi kultúrától és azonosságtudattól. Azért lehet erkölcsös egy magatartás, mert az idők folyamán bevált: segítette a megmaradást és a túlélést, hozzájárult a szociális együtt-éléshez, s minden bizonnyal sikereket is eredményezett. Egyszerre konzerválta az örökséget és hajtotta végre a szükséges megújulást. Ez az erkölcs az élet teljességét felölelő kultúra szabályozó elve és gyakorlata. Nélküle nincs közösségi tudat sem: az erkölcsi közösség teremt az emberi egyedek sokaságából összetartó közösséget.

Ez a felfogás az értéktudatát a múltból származtatja – a fenti belátások okán. Míg a liberális mentalitás esetén a jelen folytonosan felülírhatja a múltat, addig ebben az esetben a történeti tudatnak, a tradíciónak tekintélye van a jelenre. Belátható, hogy az értékké nyilvánítás eredendően nagyon is gyakorlatias eljárás: megszületésében hatása van a praktikusságnak, ám az idők során erkölcsi–normatív tartalom társult hozzá. A minőség tudata nem más tehát, mint a múlt előíró hatalmának elismerése és a vele való párbeszéd útján való követése.

A szabadság hangoztatása az értékállításban a felülvizsgálat jogát jelenti. A konvencionalitás meghaladható, sőt, meghaladandó az egyéni igények mentén. Az erkölcsnél ebből az aspektusból fontosabb a szabadság, mi több az előbbi kategóriája feloldódik az utóbbiban. Tulajdonképpen a szabadság gyakorlása már önmagában jó: az egyéneknek több közösséghez kötődő reflexív, interaktív kapcsolata anakronisztikussá teszi a nemzeti struktúrákhoz való rögzültséget. Csakhogy nem kellene elfelejteni, hogy az ösztönös késztetésen túl a szabad viszonyulás, a tiltakozás és meghaladás képessége is részben tanult, a hagyomány által közvetített tudati örökség. A konvenció tagadásának is megvan a konvenciója, előírt sémákat követ. Ez a tudás azonban másodlagos, elfedett, az előtérben a szabad cselekvés illúziója áll.

Az erkölcsre alapozott kultúrában a minőség lényege az időbeli elválasztottság és az aktuális hozzáférhetőség dinamikus viszonya. Valójában az időszemlélet a lényegi mozgató. Minél távolabbi egy hagyomány, annál nehezebben befolyásolható a hatása, s minél közelebbi múltból származik, annál inkább alakítható. Az értékszemlélet végpontjai a szent és a relatív minőségek. A szentség elválasztottsága teljes, a dolog érinthetetlen, megváltoztathatatlan. Ellenben a viszonylagos szinte szabadon cserélgethető. Hasonlóan tradicionális a keresz-

ténység igazságtételezése. A múltban tett kinyilatkoztatás a mindenkori jelenből megkérdőjelezhetetlen – legfeljebb ismételten, más-más szempontok alapján értelmezhető. A vallásban nincs tere a relativizálásnak. Az értelmezés nem irányulhat a kinyilatkoztatás felülvizsgálatára, csak jelentésének minél teljesebb kibontására. Valószínűleg a két végpont közötti félút az életképes kultúra harmonikus állapota, ahol az értékőrzés és az innováció egyaránt gyakorlati tényező. Vannak tartalmak, amelyek változatlanul hagyása a szükséges időbeli állandóságot garantálja, míg a változó körülményekhez való alkalmazkodás is örök szükségszerűség.

A népi írók a múlt ellen múltat hoztak. Egy a társadalmi elismerésből keveset kapó múltszeletet: a paraszti kultúrát. A földművelő népréteg ezeréves hagyománykincsét. Legalább olyan régi volt, mint a keresztény úri Magyarország nemesi öntudata, s legalább olyan életképes is, hiszen a magyar államisággal egyidős. A gyökeres változásra esküdő polgári radikálisoktól és baloldaliaktól különbözően a felejtés jogával szembeállították az emlékezés képességét. Szekfű Gyula kifejezésével élve, a „neobarokk", úri mentalitású, hierarchikus értékrendű kurzust, a tradicionális monolitot egy szemléletújító hagyománnyal mozdították ki a helyéből. A nemzetfogalom kizárólagos használatát és értelemadását vitatták el az államtól, a megkövesedett történelmi tekintélyelvtől. Elérték a parasztság felemelését és integrálódását a nemzetbe. Nem lehet túlbecsülni a tényt, hogy törekvésük nem az akkulturalizációra, a társadalmi emelkedés érdekében való kulturális asszimilációra irányult. Saját kultúrájukat akarták egyenjogúsítani – mindamellett az alsó néprétegek ellenszegülési jogát gyakorolták a társadalmi igazságosság és egyenrangúság érdekében. Bizonyítva, hogy a társadalomról és a kultúráról vallott nézetek – ha nem is determinálják egymást, de – összefüggésben állnak. Valószínűleg a kényszer is munkált ebben az akcióban, nem csak az öntudat. A népi művelődés tárgyi és társadalmi keretrendszerét meg kellett változtatni, mert éppen az életképesség látszott ennek hiányában elveszni. S bár a hagyományos, kultúraalkotó magyar parasztság rövid időn belül felszámolódott (illetve a kommunisták felszámolták), az elkerülhetetlennel szemben mégis a legjobb megoldást választották: az önmentő társadalmi felemelést. A paraszti kultúra a nemzeti kultúra egyenrangú részévé vált. Sőt, ennél több történt. A nemzettudat módosult. A társadalmi előjogok, a szélsőséges szociális megosztottság, a politikai szembenállás fölött egy új minőség bontakozott ki: a kulturális összetartozás tudata.

A paraszti kultúra a mai kultúrafelfogásnál többet jelentett. Nem korlátozódott a művészetek területére vagy a szabadidő tartalommal való feltöltésére. Az élet egészét átölelte a születéstől a halálig. Nem volt elmélete csak gyakorlata. Ismét a némethi gondolat kívánkozik ide rögzítő súlyként: „A parasztélet alaptüneménye: a szigorú etikett" (*A magyar rádió feladatai*). Ez a vonás a lényege: a létezés minden mozzanatát befolyásolta. Beazonosítható funkciója volt minden elemének. Messze állt tőle a mai művészet szerepnélkülisége, az öncélúságot hírből sem ismerte. Az élet maga volt a kultúra gyakorlása. A nemzet és a nép

azonosítása a népiek részéről ennek az egységtudatnak a továbbéltetését kívánta. A magyarul beszélő népesség társadalmi státustól, munkamegosztástól és vagyoni helyzettől független lelki-szellemi kohézióját akarta elérni. Az erkölcsi alapú és az emberi létezést lefedő kultúra kiterjesztését történelemalakító szintre emelni.

Csakhogy anyanyelvi kultúránk történetileg nem homogén, plasztikusságot mutat. Az idegen hatások befogadása éppúgy jellemezte, mint a szokásokhoz való ragaszkodás. Nincs Istentől kapott ahistorikus lényege – történetének sajátossága, és az ehhez való hűség azonosítja. A felvilágosodás korától kétféle eszményítés munkál benne: a népi művelődés és a magaskultúra elválasztása. Míg a népi alsó regisztert tisztának, érintetlennek, ugyanakkor önmagába záródónak akarta látni az értelmiség, addig az elit ízlése kiműveltként, az idegen ideálok felé nyitottként és fejlődőképesként volt méltatva. E kétosztatúság egységes értelmezői rendszere a XIX. században a nemzeti lett. Ám ebben a népi jelleg felülről kiválasztott és értelmezett volt, valójában az elitkultúra felfrissítését szolgálta. Megmutatta ugyanakkor e történés, hogy a kulturális változás, avagy kiteljesedés képessége a modern nemzettudat része. A nemzetnek mint a maga történetiségében változó, ugyanakkor önazonosító hagyományának továbbvitelére irányuló kultúrának alakulástörténeti iránya meghatározóvá válik. Mivel a nemzet kulturális értelmében alapvetően szellemi és erkölcsi természetű létmód, performatív cselekvésekben valósul meg. Mivel közösségileg befolyásolt, illetve történetisége van – azaz önmagán túlra mutató értelem birtokosa –, közösségi megalapozhatósága és kiterjeszthetősége a haza és haladás eszményiségét jelölte ki fejlődési útnak. A korszerűség követelménye és a nemzeti azonosság párhuzama vált az újító szándék igazoló elméletévé. Az idő parancsának követése a népiek esetében magától értetődően vállalta a progresszió, a haza és haladás jelszavainak a képviseletét. A demokratikus átalakulás követelése szükségszerűen vonta maga után a kulturális arisztokratizmus elutasítását. Ahogyan a politikai önrendelkezésből, akképpen a művelődés otthonossá formálásából is részt kért a nép.

A liberális ideológia mutációja: a populizmus

A magyar „nemzetépítő" államelszmény rendszerváltoztatás utáni – pártok és vegyes színvonalú elméletek között szóródó – politikai programja a nemzetállam kiépítésének a megszakadásából indul ki. Az ország idegen katonai megszállása, a kommunista diktatúra a nemzeti jelleg korlátozását hozta magával, internacionalista azonosulást várt el. Az elnyomástól való megszabadulás átmeneti időszakában azonban nem fordult meg a tendencia, nem következett be nemzeti újjászületés, éppen ellenkezőleg, mély kulturális nemzeti válság és meghasonlottság köszöntött be. A globalizáció liberális ideológiája és alávető gazdasági–pénzügyi terjeszkedése a nemzeti önépítkezés folyamatának újra-

élesztését akadályozta, a nemzeti gondolatot idejétmúltnak, fejlődés- és szabadságellenesnek állította be. Hazai képviselői és haszonélvezői Magyarország felzárkózási esélyét a nyugati status quóhoz való feltétlen alkalmazkodásban és a globális gazdaságszervezetekhez és pénzvilághoz való problémátlan illeszkedésben látta. A ma már gyakran alkalmazott nemzeti jelző ezért is válhatott az antiglobalista törekvések gyűjtőszavává.

Az újabb politikai fordulat következtében a magyar „illiberális" modell – jelentése nálunk: a korábbi liberális trenddel szembeforduló államirányítás – a globalizáció ellenőrizhetetlenségével, virtualizációjával, a lokális és kulturális kötöttségektől való eloldásával szemben az anyagi, helyi és kulturális kötöttségek újraerősítését viszi végbe. Egy olyan politikai ideológia született meg, amely az erős állam hatalmának visszaállítása mellett tovább él a liberális hatalomgyakorlás egyes eszközeivel – a közvélekedés manipulálása például ide tartozik –, ám verbálisan azzal szemben határozza meg magát. A multinacionalista nagyvállalatok érdekeltségének tiszteletben tartása mellett épült ki az új központi hatalom. A kettő szimbiózisára épül a mai Magyarország. Magyarán: a pénz uralma töretlen. A politikai populizmus – annyit tesz: a demokratikus felhatalmazás ellentételezése az „antidemokratikus" szakértői vezetéssel – meggyőző erejét bizonyítja, hogy a személyes és csoportos gazdagodást és befolyásszerzést a köz érdekében történő igazságtételként képes elfogadtatni a plebsszel. Széles körű lelki igénynek tesz eleget: a nemzeti együttműködés rendszerében a siker és a „régi dicsőség" visszaszerzésének illúziójában részesíti az önerejükből erre képtelen kisembereket.

A Nyugat társadalmi és kulturális hanyatlásának oka a civil társadalom túlsúlyos szerepe – a jelek szerint ezt a gondolkodást konvertálja konkrét cselekvéssé a regnáló kurzus. Vissza kell hát adni az állam főhatalmi szerepét, és az egyház szellemi-lelki vezető pozícióját. A változás vezénylői a jogállamiság szervezeti irányítását szakértőként kisajátító, a pénzvilágot és a médiát uraló elittel szemben a hatalom legitimációját adó politikai nemzet érdekeinek a képviseletét vállalják. Ez nem csupán „polgári–népi ellenállás", hanem a nemzetállami lét megteremtésének a befejezését, az etnikai–kulturális identitás és önrendelkezés elérését is célul tűzi ki. Elitkritikája a – Molnár Tamás által elemzett – érdekcsoportok korlátlan hatalmát támadja, és elvileg fellép az eljellegtelenítő, alacsony színvonalú multikulturális tömegideológiával szemben is. A demokratikus tömegtől elszakadt elit korlátozása a köz érdekében történik. Az állam a nemzet érdekeit védi a liberalizmus bomlasztó, centrifugális erőivel szemben. Mivel az állam az uralkodó érdekcsoportok önzése miatt nem képes megfelelő hatékonysággal és következetességgel működni, s mivel a liberális elveket követő civil társadalom szemben áll az állami újraközpontosítással, ezért a centralizáció – a magyarázatok szerint – önvédelemből történik. Az államhatalom felnövesztése, az egyközpontú, egyakaratú centrum kiépítése a nemzetállami berendezkedés érdekében áll. A szándék a keresztény spiritualitás és a közösségi identitás társadalmi elismertetésére és tekintélyének visszaszerzésére –

mint ideológia háttér és eszményítés – alkalmat ad az állami beavatkozásra. Központi akarat igyekszik terelgetni a hit gyakorlása és az azonosságtudat megélése útján az állampolgárokat. A nemzettudat hatalmi befolyásolása tény. Más kérdés, hogy ez a behatás valószínűleg teljes mértékben elkerülhetetlen, hiszen az állam kulturális fenntartó, finanszírozó és megrendelő.

A nemzetfogalomnak legitimáló ideológiaként való felhasználása azonban egy olyan ország esetén, melynek gazdasági és pénzügyi kiszolgáltatottsága nagy, a globális struktúráktól – finoman szólva – nem érintetlen, ahol a magánérdek és az individualitás dominanciája változatlan, valós gond a vagyoni különbségek szélsőséges növekedése, s a nemzeti szolidaritás alacsony szinten áll, a politikai szembenállás pedig már-már áthidalhatatlan – nos, ott a fölső szinteken előállított, egységesíteni akart nézet- és értékrendszer kihívásokkal küzd.

A mennyiségelvvel szemben az össztársadalmi minőség és tekintély megkülönböztetett helyére való visszahelyezése elvileg helyes cselekvés. Azonban mint mindig, most is a mérték a lényeg. Létezik az a felfogás, amelyik a társadalmi hierarchia fennállásához kapcsolja a kulturális és esztétikai minőséget. Mondván: az érték születését a társadalmi emelkedés lehetősége segíti elő. Azért törekszik valaki a lehető legjobbra a munkájában, a művészi alkotásban, hogy a fölöttes társadalmi csoportok elismerését kivívja, vagy vallási eszmények ösztönzik. Hallgatólagosan megengedi ez a vélekedés azt az interpretációt, hogy tömegdemokrácia nem hozhat mást, mint tömegkultúrát. Az ízlésnek a társadalmi tekintélyhez való kényszerítése azonban egyoldalú megközelítés. Az ízlés és alkotóképesség nincs kizárólagosan alárendelve a státusnak, amint az a népiek esetében is belátható.

Hazánkban a liberális életfelfogás és az erős állam gyakorlatának afféle hibridje határozza meg a cselekvés lehetőségét. Az etnikai–kulturális hatalmi legitimitás összekapcsolódik a tömegelvűséggel. A fogyasztás immanenciája kész kiegészülni az identitás nemzeti és keresztény transzcendenciájával: az anyagi önelvűség párba állítódik a politikai prospektusokba írt spirituális minőségekkel.

Materialitás és popularitás

A materialitás elsőbbsége azonban vitathatatlan a lelkiséggel szemben. A biztonság és a jólét a politikai csábítás két hívószava, melyhez képest a moralitás teljes mértékben másodlagos, alkalmanként csak a politikai ellenfél elleni harc – meglehetősen hiteltelen és sikertelen – hivatkozási alapja. Az uralom ideológiai fundamentuma a nemzeti felhatalmazás és érdekérvényesítés. Gyakorlati megvalósulásában ez a pénzügyi és gazdasági folyamatok egyre kiterjedtebb ellenőrzése mellett a propagandát, a média valósággyártásának az alkalmazását jelenti. Az állam aktív szereplője a gazdaságnak, formálja a társadalmat, s alakítja a realitást. Irányít és ellenőriz. A nemzet elvont kulturális eszményét

saját konkrét működésében testesíti meg. Az állam a közjóért van, biztonságot teremt, újraoszt, közigazgat, óvja a magyar érdekeket külföldön, gondoskodik kisebbségben élő nemzettársainkról, szolgáltat, szórakoztat, tudati tartalmakat és nemzeti burzsoáziát teremt – s ki tudja, mi mindent tesz még… Egy biztos: a külső ártó erőkkel felveszi a harcot. Az eredendően nemzetellenesnek tartott liberális globalizáció világhatalma ugyanis változatlanul fennáll, ha már nem is ellenséges államok testesítik meg. Ellenőrizhetetlen háttérhatalom, uniós bürokrácia, globális hálózatok jelentik a fenyegetettséget. A nemzeti jelleg és állapot fenntartása védekezést ír elő. Kényszert, amely az állam hatalmának elismerését követeli meg, s vele sokszor az egzisztenciális függési rendszer elfogadását.

Az élet központosítása zajlik. Az állam társadalmi reprezentáció fölötti rendelkezése a jutalmazás, a támogatás elismerő gesztusaival vagy a büntetés (annyit tesz: sorsára hagyás) és kisajátítás szankcióival él. Ehhez idomulóan az érdek és a befolyásszerzés (a személyes reprezentáció) vágya mozgatja a kultúra szereplőit. Ragályként terjed a szervilizmus és a kontraszelekció, mivel a pozíciók elnyeréséhez politikai hajlékonyság szükséges, az életjáradékot, ösztöndíjat, művészeti díjat osztó réteg tagjait a hatalom jelöli ki. Kétségbeejtő továbbá – ha már írói nézetekről volt szó – a magyar irodalom öntudatának elvesztése. Nincs már respektusa a mesterségbeli tudásnak, a mértékadó elődökre való hivatkozásnak, a gondolati igényességnek, egyáltalán: a múltra támaszkodó ízlésnek. A liberális mércére pislogó kompenzáció napi gyakorlat a nemzeti hullámot meglovagolni kívánók között. Az eltömegesítés mindazonáltal hasznosnak látszik, hiszen a sokaság számít: a többség erősebb érdekérvényesítést jelent. Szabad a pálya: bárki bármilyen színvonalú írásművet megjelentethet; az állami díjazásba beleszól az arcátlan cinizmus. A tolakodó, könyöklő, taposó, a politikai hűségért jutalmat remélő műkedvelők demokráciája az irodalmat a művelődés peremvidékére tereli – lassan, de biztosan. Minimális az írók hatása a nemzettudatra.

Az értékelv karanténba került: régi idők múzeumba zárt, a jelenben irreleváns kiállítási tárgya. S ez a történés nem csupán hatalmi önkény. Tudomásul kell venni, hogy az elmúlt száz év magyar históriája saját tudati örökséggé tette a paternalista állam iránti igényt. Az állandó személyes kiszolgáltatottság, a rögzült vereségtudat, a sorozatos veszteségek, az értékrend többszöri radikális átértékelődése megnövelte a biztonság és a gondoskodás utáni igényt. Az önállóság kevésbé vonzó alternatíva már a gyámkodás elfogadásával összevetve. A magyar politikatörténet két hagyományos elvrendszere: a függetlenségpártiak és a megegyezés-pártiak csatája sajátos szimbiózisban olvadt össze. Nemzeti függetlenség és az állami irányítás igenlése egyrészről, ugyanakkor ódzkodás a személyes öngondoskodástól és szabad véleményalkotástól. A rendkívüli hatalmi és pénzkoncentráció tudomásulvétele, az egzisztenciális kiszolgáltatottságba való beletörődés, a művelődés alárendelése a politikai érdeknek még mindig ésszerűbb döntés sokak számára, mint a reménytelen tiltakozás.

Különösen érvényes ez a kultúra alanyaira. Az állami fenntartáson kívül a nemzeti kulturális viszonyuláshoz ragaszkodók számára nincs választható lehetőség. Azért sem, mert a kultúra populárissá válása, a szórakoztató funkció, a fesztiválozás primátusa nyers egyértelműséggel határolja körül nemcsak a tettek terepét, de még az óhajokét is. A volt magaskultúra a tömegelv szükséglete alá van rendelve. Az alkalmankénti hasznosság és az érdek dönt aktuális sorsáról. A kultúra vagy az állami ideológia alá rendelődik, illetve kiszolgálja a végtelennek tetsző szórakozási igényeket, vagy társadalmi szerepeinek híján légüres térbe kerül. Hacsak nem a múzeum kellemes hűvösében várja látogatóit…

A nemzetfogalom – ahogyan a politikai érvrendszer is – popularizálódik. A mennyiség döntő érvként való elfogadása a sokaság értékmérő erejét hirdeti: az a jó, ami tömegesíthető, széles körben elfogadtatható és népszerűsíthető. A nemzet a lelkiség és a szellemiség síkjáról az anyagi dolgok kézzelfoghatóságának földszintjére szállt alá. Ez nyilvánvaló, materiális létezés. Könnyebben befolyásolható, irányítható és teremthető. S mint materialitás magával hozza két attribútumát: a jelenhez tapadó hasznosság kívánalmát és az érdek kényszerítő elvét. A nemzet fogalmának praktikusnak kell lennie a mindennapi életben, és követendő elvvé a személyes érdekeltség avatja. A nemzet képlékeny fogalomköre birtokolható tárgyi hordozóvá testesül. Historikus múltú helyszínné, reprezentatív térré, tradicionális szecessziós, neogót épületté vagy éppen acél–üveg légkondocionált palotává, stadionná, parádévá, bronzba öntött emlékművé, vagy alkalmi díjjá, életjáradékká alakul át. Ezeknek az identitáselméletek által „emblémajellegűnek" nevezett elemeknek a létrehozásában megkerülhetetlen és helyettesíthetetlen szerepe van az államnak, a javak első számú birtokosának. Az élet fizikai volta, érzékszervek általi befogadása vált a nemzeti létezés megtapasztalásának elsőrendű dimenziójává. A személyes élmény, a szenzuális érintkezés hiányában csak az elvont eszmények haszontalansága és a szerzés szempontjából megmutatkozó érdektelensége látszik. Nem látható, nem hallható, nem birtokolható, nem szórakoztat. Mit ér a vele való foglalkozás?

A liberális vezető réteg elleni fellépés egy elitváltó új elit felemelkedését hozta magával. A csoportérdek újraintézményesítése az érdekelvet állította a hazafiság fogalomkörének közepébe. Korporatív rend ez: a közös érdek és az egzisztenciális tehetetlenségi erő tartja fenn a kohéziót a társadalom tagjai között. Korlátozottak ugyan az individuális utak, ám az egyén – ha azt anyagi kondíciói megengedik – a közösséggel szemben is érvényesülhet. A jelentések egyszerűsödnek: a politikai közösség egyre inkább a politika általi jelentéssel felruházott etnikai és kulturális kollektívát jelenti. Ráadásul a nemzet sorsa szorosan összefonódik az államisággal. Ahogyan a központi média hirdeti: az állam sikere a nemzet sikere is egyben: a haszonból – eltérő mértékben bár, de – minden idetartozó részesedhet. Megéri magyarnak lenni! A gazdasági, társadalmi és kulturális folyamatokba beavatkozó, pénzügyi felügyeletet gyakorló, közerkölcsről képzelgő és közösséget koordináló állam visszaszerzi irányító szerepét.

A központi hatalom – a liberális stigmával szemben – immár jó és szükséges. Hatékonysága érdekében intézmények és lojális működtetők kellenek.

S ha egy rövid kitérő erejéig a múltba tekintünk, utalhatnánk talán nemzetállami koncepciókra mint történelmi előképekre. Elsőként mondjuk Széchenyi István Kelet népe teóriájára, mely arra a következtetésre jut, hogy a magyar nemzet géniuszában az alkotmányos szabadság, nemzetiségünk épsége és tisztasága iránti szüntelen vágy nyilatkozik meg. Vehetjük a magyar államot a magyar nemzettel és a magyar néppel azonosító, a nemzetállam ezeréves mítoszát megalkotó millenniumi alkotmány- és jogtörténészi elmélkedésre, amely államesszményül a magyarság saját egyéniségének érvényesítését jelöli meg. Esetleg pillantást vethetünk Teleki Pál Szent István-i gondolatára. Arra a politikai elképzelésre, hogy a Duna-medence sajátos és egyedi tájegysége az itt élő népek számára létrehozza a maga államesszményét. A természeti feltételek által lehetővé tett egységes életforma kigyöngyözi magából a közös érdeket, a közös boldogulás lehetőségét, s ennek megtestesülése, az államalkotó nemzet műve: a magyar állam. Az államiság nemzetteremtő, -építő felmagasztalásának itt említett példái mindamellett sokkalta illuzórikusabbak és prekoncepcionálisabbak voltak, mint legújabb változatuk. Az elvont idea, a koncepcionális múltalkotás s az ebből levezetett korabeli cselekvés irányainak meghatározása lényegesen meghatározóbb volt, mint most. A jelenben a nemzetállami eszme különböző elgondolásainak elemei ad hoc jelleggel kombinálódnak vagy cserélődnek a konkrét politikai helyzet függvényében.

Nemzet: jelző és főnév

A kultúra és az identitásról való beszéd a társadalmi–politikai küzdelem terepévé vált. Nehezen választható már szét a politikai érdek a művelődéstől. A nemzeti érdek egyre inkább az irányító (új) elit érdekeit jelenti. A központi ideológia térnyerése azonban az önazonosság megélésében káros hatásokkal jár. Visszaszorul a személyes választás, a kezdeményezés, a reflexió, az innováció lehetősége. Az egyéni akarat és vonzalom elnyomása az érdek diktálta kényszer és korlátozás érzését hozza magával. Az önrendelkezés és önszerveződés szabadságának fenntartása viszont létfeltétel mind a kultúra, mind az identitás terén.

A megoldás kézenfekvő volna! A változatok és az egyéni, illetve csoportos kezdeményezések támogatása, az általános szolidaritás, a változatok sokféleségének elismerése, a társadalmi elfogadás kiszabadítása az érdek uralma alól. Történelmünk a tanú rá, hogy a nemzeti ideálokat nem szabad kisajátítani. Egy közösség erkölcse és minőségérzése kellene, hogy a nemzettudatot meghatározza, s kívánatos volna, ha ebben az alkalmazkodás, a befogadás és az öntudat egyaránt helyet kapna.

Csakhogy!

Többféle nemzettudat él egymás mellett. Ezek azonban igazságtartalmukban, igényességükben (összetettségükben, differenciáltságukban, valóságvonatkozásukban) nem egyenrangúak. Ma – a közömbösséggel és a tagadással most nem számolva – négy domináns változatáról beszélhetünk. A posztnemzeti tudatról, amely immár profán, tetszőlegesen változtatható tartalmak alkalmi kompilációjának tekinti a nemzeti hovatartozást. A kulturális örökségre, a műveltségeszményre támaszkodó elkötelezettségről, amely a minőségelvvel társítja a sajátosság tudatát. Mostani formájában új fejlemény a popularitást a paternalista államesszménnyel ötvöző ideológia. No, és a „new age" jegyében a régi turanizmus mai elfejlődése: a misztikus ködbe burkolózó tradicionalizmus, a kiválasztottságot a már a történeti emlékezetet is előző ősiséggel, a kereszténységet egy sosemvolt keleti pogánysággal keresztező tudati egyveleg, amely épp úgy támaszkodik az alternatív történelemírásra, mint a fantáziára.

A nemzetfogalom is legalább kétféle jelentésben használatos. Politikai értelemben elsősorban jelző: kijelöl, megkülönböztet, elhatárol; kulturális értelemben mindenekelőtt főnév: a magyar művelődés teljességének felölelésére törekszik. A többértelműséggel addig nincs is baj, amíg nem akarja valaki kisajátítani a fogalom jelentését. A nemzettudatnak magától értetődően rendelkeznie kell egy reprezentatív változattal: ez iskolákban tanítandó és állami szinten megjelenítendő. A nemzettudat idealizált egysége azonban nem egyenlő a politikai kizárólagossággal. Sőt, a kulturális változatokra apelláló nemzettudatnak nem is kell homogénnak lennie!

Bár a mai politikai berendezkedés egyik megsüvegelt hivatkozási alapja, Tisza István meggyőződése volt, hogy a széttagoló társadalmi érdekekkel szemben hosszú távon csak az egységesítő nemzeti közérdek kerekedhet felül, kötelezően kell felidézni a keserű tényt: a trianoni diktátum a politikai nemzetegység elképzelésének messzeható kudarcát demonstrálta. Ezért is erősödtek meg az etnikai válfajú és a szociális kérdésre fókuszáló nemzeti eszmék az elvont egyetemes szabadságeszmékkel szemben nálunk. Nyilván, ma nem a történelmi Magyarország soknemzetiségű viszonyai között élünk. Most mást jelent a Kossuth Lajos-i elv az önálló állami lét és a nemzetfogalom kölcsönös feltételezettségéről. Ám nemzetünk nem politikai közösség: még az alapokban, a függetlenség, az autonóm államiság és az alkotmány kérdésében sincs konszenzus. E hiátusban az egységesítő politikai vagy állami nézetrendszer oktrojált ideológiaként jelenik meg. Mindenesetre a magyar nemzet jelenleg legalább olyan mértékben kulturálisan meghatározott, mint történetileg és politikailag. Utóbbi nem rendelheti maga alá a másik tényezőt, bármilyen praktikus nyereség remélhető ettől.

Egy elméleti példával is szemléltetem a kérdést. A herderi elgondolás – miszerint a nemzethez tartozás mindenekelőtt a kultúrához való tartozást jelenti – nem áll kibékíthetetlen viszonyban a renani szemlélettel. Ez utóbbi szerint a nemzet lelki törvényszerűség, s abban a vágyban ölt testet, hogy a benne élők közös életet folytassanak. Az identitás kulturális összetettsége, illetve történő

jellege és a sorsközösség vállalásának gyakorlati következményei békésen megférhetnek egymás mellett. Annál inkább tapintható a feszültség a kérdéskör – ismét csak a szakirodalom terminológiája szerinti – „esszenciális" és „modernista" felfogása között! A kulturális sajátossághoz kötött esszencialista nemzetszemlélet elválik a gazdasági–társadalmi–politikai folyamatokhoz kötött változattól. A nemzet fogalma nem egyszerűsíthető le: nem azonosítható a történelmi átalakulások szükségszerű következményeként. A gazdasági és társadalmi alapzat, azaz a materiális lét nem határozza meg a közösségi tudatot – legfeljebb befolyásolja. A XXI. századi információs társadalom kívánalmai sem kikerülhetetlenül eredményezik a kulturális nemzetfogalom populáris átértelmeződését, s nem vezetnek lineárisan egy a politikai haszonelv által irányított társadalomhoz.

Hiába alapelv, hogy a nemzettudat alakításának joga és lehetősége mindenki számára adott kell legyen, s az üres (értsd: formális) reprezentáció helyett az egyéni kreativitás legyen az érdemi alakítója, ha… Ha a műveltség, a saját múlt ismeretének tekintélye elveszett, ha módosult a normatíva a közösségi összetartozás felfogásában. A tudás, az erkölcs és az ízlés respektusának elvesztése végzetes esetben a kulturális nemzettudat eltűnésével járhat. Szembesülni kell az emberi méltóság és nagyság sérülésével s már-már lehetetlenségével. A tömegelv relativitása rövid időre bármit értékké emelhet, ezáltal kiüresíti a minőség értelmét. Ha nincsenek felemelő példák, ha minden viselkedési minta a tömeg önzéséhez van kalibrálva, akkor bekövetkezik az erkölcsi nihilizmus állapota. Az emberekben él még a moralitás emlékezete, ám a hasznosság szempontja mindezt felülírja. A lelkifurdalás legyőzhető.

A hagyomány fenntartására mint célra irányuló gondolkodás ellenképét legszemléletesebben talán Friedrich Nietzsche fogalmazta meg. „Isten halott! S mi öltük meg őt!" – hangzik a jól ismert tétel. Isten hiányában elveszik az értelem- és értékadó telosz az ember életéből. Az üres középpontba tolakodik be az Übermensch, az „emberen túli ember". Az ő élete már kizárólag önmagára irányul, s ő az, aki képes elviselni az „örök visszatérést". Nem kell feltétlenül valami metafizikus terminust látni ebben a fogalomban, lehet egzisztenciális kategória is. Az önmagára irányultság örökös körforgását fejezheti ki. A tapasztalatot, amely a tapasztalón kívül soha nem tapasztal meg semmit – pontosabban még önmagát sem. Elvesztette történetiségének és kulturális megelőzöttségének tudatát, a történő jelen időben él. A Wille zur Macht – Romhányi Török Gábor magyarázatában (*A Hatalom Akarása, avagy A hatalom akarása. A fordító „használati utasítása" Friedrich Nietzsche*: A hatalom akarása *című művéhez*) –, az önmaga meghaladására törő erő mint nem személyes szubsztancialitás, hanem mint elemi világrendező eszme, az élet feltétele. A Hatalom Akarásának mindig önmagával van dolga. Nietzsche után – bár ő a kereszténységet kárhoztatta – parafrazálva mondható, hogy a hanyatló, dekadens akarat hozza létre a liberális önelvűséget. „Az ember inkább a semmit akarja, semmint semmit sem akarna" – állítja a német bölcselő. A szabad önelvűség emberének önmeghaladása

– mivel számára nincs saját jelen idején kívül létező érték és értelem – erkölcsi értelemben is a nihil. De az élet fölülírta már Nietzschét is: a nyugati világ tömegembere maga a milliárdnyi változatban, de lényegi azonosságban egzisztáló Übermensch. Léte önmagába zárt, önistenítő. Nem kuriózum, hanem normalitás.

Történészek szívesen kapcsolják a népi gondolatot a populizmushoz mint nemzetközi történelmi tendenciához: hogy az valamiféle agrármozgalom lett volna… Annál sokkal több volt. A mai politikai helyzet is megteremti a kifosztott és manipuláció által uralt tömeg és a kiváltságos elit közötti szembenállás erkölcsileg egyértelműen megítélhető látszatát. Látjuk, hazánk lázad a globális háttérhatalom ellen. Csatlakozik az amerikai hatalmi elitek közötti harc ideológiájához, felzárkózik az ún. alt-right világértelmező trendjéhez. Felértékelődött immár a saját érdek, itt az alkalom a nemzeti önállításra.

Itt van a harmadik út, a magyar önteremtés esélye?

Emlékeztetni szeretnék Szabó Zoltán felfogására! Ő úgy látta, hogy a XIX. század második felében és a XX. század során hazánkban a nemzetet államosították, illetve állami eszközökkel kívánták létrehozni és fenntartani – az ismert sikerességgel… Az általa képviselt kulturális értelem elválik a hatalmilag indukált jelentésektől. Nincs szó központi szerveződésről és irányítottságról, ellenben lelki–szellemi és műveltségbeli összetartozásról igen. De Szabó Zoltán nem vetett számot az intézményiség elkerülhetetlenségével. A nemzet eszméjének ugyanis szüksége van instrumentumokra és szervezetekre. Állami gondoskodásra is rászorul, ám – mennyire igaza van! – államosításra azonban nem. Borbándi Gyula írta: „A népi gondolat túlhaladottá teszi azt a felfogást, amely a korlátlan egyéni szabadságban és túlhaladottá azt az elméletet, amely az állam mindenhatóságában véli meglelni az egyes emberek és az egész társadalom boldogulásának az útját” (*A populizmus jelentésváltozásáról,* 1990). A politikai és a kulturális nemzettudat az idézet szellemében összehangolható és összehangolandó!

Hogyan?

A „nemzetépítés” politikai akarata fából vaskarika: a nemzet nem statikus építmény, hanem történés. A változás optimális feltételrendszerét kell biztosítani, nem megmerevíteni és homogenizálni. Az államiság nem cél, hanem szükséges keret és körülmény. S attól tartok, nem lehetséges az „elveszett” folytonosság visszaszerzése sem, ugyanis a nemzet története nem szakadt meg. Az internacionalizmussal vagy az individualitással szembeni negligálása, visszaszorítási kísérlete is része sajátosságának, alapvetően védekező jellegének. A múlt mechanikus másolása anakronisztikus önképhez vezet. Nem a plasztikussága és összetettsége tehertétele a nemzeti kultúrának, hanem a humán hordozói közötti szolidaritáshiány, az erkölcsi közösség gyengesége.

A Németh László-i társadalmi elképzelés – a kisegzisztenciák szociális közössége és a nemzeti sajátosságok kulturális kiművelése – megfeleltethető a nemzeti eszmének; egy a tehetősek akarata alatt álló, plutokratikus színezetű politikai berendezkedés kevésbé.

Ismételjük el újra: a nemzeti megmaradás és függetlenség sorsközösséget is feltételez: egyenlő esélyeket, méltóságot és szolidaritást. A nemzeti minőségeszme az egyéni önrendelkezést is magába foglalja. Az identitás történelmi létmódja nem jelentheti a szuverén reflexió lehetőségének a megvonását – hiszen éppen azért történeti, mert változik. A nemzettudatot nem lehet hatalmi szóval idomítani. Az individualitás önmeghaladási vágya és képessége a záloga a transzcendencia távlatának, a kultúra lényegének a fenntartásához – hogy az ember valami szellemileg és erkölcsileg magasabbrendűhöz mérhesse magát.

Ifj. Koffán Károly: Halmazok 3. (karbon-ceruza, papír, 1996)